

Tonga

**LAO FAKAANGAANGA KI HE KAKAI NO
ATU 'O E PA'ANGA 2018**

LAO FAKAANGAANGA KI HE KAKAI NO ATU 'O E PA'ANGA 2018

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA I - TALATEU		5
1	Hingoa Nounou mo e Kamata Ngaue'aki	5
2	'Uhinga'i lea	5
KONGA II – LAISENI 'O E KAKAI NO ATU 'O E PA'ANGA		7
3	Ke laiseni 'a e kakai no atu 'o e pa'anga	7
4	Tohi kole ki ha laiseni	7
5	Fakakaukau'i 'o ha laiseni	8
6	Vaha'a taimi laiseni	8
7	Ngaahi totongi laiseni fakata'u	8
8	Pulusi 'a e laiseni 'o e kakai no atu 'o e pa'anga	9
9	Fakakau 'a e ngaahi tu'unga ki he laiseni	9
10	Fiema'u ke faka'ali'ali 'a e laiseni	9
11	Ngaahi hia	9
12	Ni'ihii 'oku fakata'e'aonga'i	10
13	To'o pe ta'ofi fakataimi 'o e laiseni	10
14	Faingamalie ke fakahoko ha fakamatala	11
15	Fakafoki 'o e laiseni	11
16	Tapui 'o e tuku atu pe vahe'i atu 'o e laiseni	12
17	Tali mo fanongonongo 'a e liliu 'o e fakamatala	12
KONGA III – NGAahi SIVI		13
18	Sivi 'e he Pangikē Pule	13

KONGA IV – FAKAHOKO ‘O E PISINISI NO ATU ‘O E PA’ANGA 14

19	Kuo pau ke kau atu ‘a e taha no atu ‘o e pa’anga mo e taha no ki ha aleapau no atu ‘o e pa’anga	14
20	‘Ikai lava ke ngaue’aki ‘a e aleapau no ‘e ha taha no atu ‘o e pa’anga ‘ikai laiseni	14
21	‘Oatu ‘o e aleapau no atu ‘o e pa’anga ki he taha no	14
22	Tupu mo e ngaahi totongi ki he ngaahi no ‘oku malu’i mo ‘ikai malu’i.....	14
23	Fatongia ke tauhi ‘a e ‘uluaki tatau ‘o e aleapau no atu ‘o e pa’anga mo e ngaahi ‘akauni	15
24	Fatongia ke ‘oatu ‘a e fakamatala.....	16
25	Ngaahi lao ki hono ngaue hala ‘aki ‘o e ngaahi ngaue fakapa’anga	17

KONGA V – NGAahi ME’A KEHE 17

26	Ko e hia ‘a e ngaahi fakamatala pe fakafotunga loi ke tohoaki’i ‘aki ‘a e no	17
27	Ngaahi hia mo e ngaahi tautea fakalukufua	17
28	Ngaahi ngaue fakamalohi’i	19
29	Ngaahi kovi’i pe fakailifia’i ‘o e taha no	19
30	Mafai ke fa’u ‘a e ngaahi tu’utu’uni.....	20
31	‘Ikai mo’ua	21
32	Fakataimi	21

FAKAMATALA FAKAMAHINO 22

LAO FAKAANGAANGA KI HE KAKAI NO ATU 'O E PA'ANGA 2018

**KO HA LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE TU'UTU'UNI MO
PULE'I 'A E PISINISI 'O E NO ATU 'O E PA'ANGA, KO HONO MALU'I
'O E NI'IHI 'OKU NAU NO 'A E PA'ANGA 'I HE FAKAHOKO 'O E
PISINISI KO IA, PEA MO E NGAHI ME'A FELAVE'I MO IA**

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e
Pule'anga 'o pehe:

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa Nounou mo e Kamata Ngaue'aki

- (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Kakai No Atu 'o e Pa'anga 2018.
- (2) Kuo pau ke kamata ngaue'aki 'a e Lao ni 'i ha 'aho 'e tu'utu'uni 'e he Kapineta pea pulusi 'i ha fanongonongo 'i he kasete.

2 'Uhinga'i lea

'I he Lao ni, tuku kehe ka 'i ai ha 'uhinga kehe 'i hono tu'unga —

"tu'unga peseti fakata'u" 'oku 'uhinga ki he tu'unga fakakatoa ki he ta'u 'i
he peseti 'a ia 'oku 'i ai 'a e tupu, ngaahi totongi fakahoko ngaue, ngaahi totongi

ngaue mo ha ngaahi totongi (charges) pe totongi (fees) 'oku ma'u 'e he taha no atu 'o e pa'anga 'i ha ngaahi no 'oku 'oatu ki ha kasitoma;

“hingoa 'oku fakangofua” mo e **“tu'asila 'oku fakangofua”** 'oku 'uhinga fakatou'osi ki he hingoa mo e tu'asila 'a ia 'e ngofua ki ha taha no atu 'o e pa'anga 'i ha laiseni 'oku foaki 'i he Lao ni ke ne fakahoko pisinisi ko e taha no atu 'o e pa'anga;

“pangikē” oku 'uhinga ki ha kautaha 'oku ngaue ko ha pisinisi fakapangikē mo ha ngaahi ngaue fakapa'anga kehe, 'a ia kuo tu'utu'uni 'i he laiseni kuo foaki 'e he Pangikē Pule 'i he Lao ki he Ngaahi Kautaha Faka-Pa'anga 2004;

“taha no” 'oku 'uhinga ki ha taha 'a ia 'oku no atu ki ai 'a e pa'anga 'e ha taha no atu 'o e pa'anga;

“kautaha” (company) 'oku 'uhinga ki ha sino fakakautaha 'a ia ko ha taha no atu 'o e pa'anga;

“founga fika'i 'a e holo 'o e palanisi” 'oku 'uhinga ko e tupu 'oku hilifaki 'i ha totongi no ke fika'i 'o makatu'unga 'i he pa'anga no tefito mo e fakama'opo'opo 'o e ngaahi totongi kotoa kuo fakahoko 'i he ngaahi vaha'a taimi ki mu'a;

“kautaha” (firm) 'oku 'uhinga ki ha sino 'ikai kautaha 'o e toko ua pe ni'ihī taautaha lahi ange pe taha pe ni'ihī taautaha lahi ange mo e kautaha 'e taha pe lahi ange pe kautaha 'e ua pe lahi ange kuo nau kau ki ha paatināsipi 'iate kinautolu pē 'i he fakakaukau ke fakahoko pisinisi ke ma'u ha tupu;

“tupu” 'i he'ene felave'i mo ha no, 'oku 'uhinga ki ha mahu'inga 'i ha fa'ahinga hingoa pē 'oku ui 'aki 'oku hulu hake 'i he tefito'i pa'anga kuo totongi pe totonu ke totongi ki ha taha no atu 'o e pa'anga 'a ia ko e fakafetongi 'o e pe fekau'aki kehe ange mo e no, ka 'oku 'ikai kau ai ha totongi 'oku totonu ke totongi 'oku fakangofua 'i he Lao ni pe ha lao kuo tohi kehe;

“laiseni” 'oku 'uhinga ki ha laiseni 'a e taha no atu 'o e pa'anga 'oku foaki 'i he Lao ni;

“taha no atu 'o e pa'anga” 'oku 'uhinga ki ha taha 'oku ne fakahoko pe fakafotunga atu ia 'i ha fa'ahinga founga pē 'oku ne fakahoko 'a e pisinisi no atu 'o e pa'anga, 'o tatau ai pē pe 'oku ne fakahoko ha pisinisi kehe pe 'ikai;

“no atu 'o e pa'anga” 'oku 'uhinga ki hono no atu 'o e pa'anga ki he tupu, 'o malu'i pe 'ikai, 'e ha taha no atu 'o e pa'anga ki ha taha no;

“aleapau no atu 'o e pa'anga” 'oku 'uhinga ki ha aleapau 'oku fakahoko 'i he tohi 'i he vaha'a 'o ha taha no atu 'o e pa'anga mo ha taha no ki hono totongi fakafoki, 'o totongi faka'angataha pe totongi fakakongokonga, 'o e pa'anga na'e no 'e he taha no mei he taha no atu 'o e pa'anga;

“taha” 'oku 'uhinga ki ha taha taautaha pe kautaha, paatināsipi, ngaahi kautaha fakakautaha, kautaha pe sino 'o ha ni'ihī, 'oku lesisita kautaha pe 'ikai;

“fanongonongo” (notice) 'oku 'uhinga ki he fanongonongo tohi;

“fanongonongo” (notify) ‘oku ‘uhinga ki he fanongonongo ‘i he tohi, pea ko e **“fanongonongo” (notification)** ‘oku ‘uhinga tatau;

“tu’utu’uni” ‘oku ‘uhinga ki hono tu’utu’uni (prescribed) ‘i he ngaahi tu’utu’uni (directives) ‘oku fakahoko ‘i he Lao ni;

“tefito’i pa’anga” ‘oku ‘uhinga, ‘i he’ene felave’i mo ha no, ki he pa’anga totonu ko ia ‘oku no atu ki he pea ma’u ‘e he taha no; mo e

“Pangikē Pule” ‘oku ‘uhinga ki he Pangikē Pule Fakafonua ‘o Tonga ‘a ia ‘oku ‘uhinga’i ‘i he Lao ki he Pangikē Pule Fakafonua ‘o Tonga (Vahe 102).

KONGA II – LAISENI ‘O E KAKAI NO ATU ‘O E PA’ANGA

3 Ke laiseni ‘a e kakai no atu ‘o e pa’anga

- (1) ‘E ‘ikai lava ‘e ha taha ‘o fakahoko pe fakafotunga ia ‘i ha fa’ahinga founga pē ‘oku ne fakahoko ‘a e pisinisi no atu ‘o e pa’anga ‘i Tonga ni tuku kehe kapau ‘oku laiseni ia ‘i he Lao ni.
- (2) Ko ha taha ‘oku ne fakahoko pe fakafotunga ia ‘i ha fa’ahinga founga pē ‘oku ne fakahoko ‘a e pisinisi no atu ‘o e pa’anga ‘ikai ‘i ai ha laiseni fakalao, pe ‘oku hokohoko atu ‘ene fakahoko ‘a e pisinisi ko ia hili ia hono ta’ofi fakataimi pe to’o ‘a e laiseni, ‘oku ne fakahoko ‘a e hia pea kuo pau ke ala mo’ua ‘i ha’ane halaia ki ha mo’ua pa’anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he \$10,000 pe ki he ngaue popula ki ha vaha’a taimi ‘oku ‘ikai laka hake ‘i he ta’u ‘e tolu pe fakatou’osi.
- (3) ‘E ngofua ke fakahoko pē ‘e ha taha no atu ‘o e pa’anga ‘a e pisinisi ‘o e no atu ‘o e pa’anga ki he tupu, ‘o ‘i ai pe ‘ikai ‘i ai ha malu’i ki ha taha no.
- (4) Kuo pau ke kole ha taha no atu ‘o e pa’anga ki he Pangikē Pule ke fakahoko ‘a e ngaahi ngaue ‘oku natula fakapa’anga kehe ange mei he no atu ‘o e pa’anga.

4 Tohi kole ki ha laiseni

- (1) ‘E ngofua ki ha taha ke kole ki ha laiseni ‘i he Lao ni ke ne fakalele ha pisinisi no atu ‘o e pa’anga ‘a ia ‘oku fiema’u ki ai ha laiseni, ‘i hono fakapapau’i ‘e he Pangikē Pule.
- (2) Kuo pau ki ha tohi kole ki ha laiseni ‘i he kupu ni ke —
 - (a) fakahoko ‘i he tohi ki he Pangikē Pule ‘i he foomu kuo tu’utu’uni; pea
 - (b) ‘oatu fakataha mo e totongi tohi kole kuo tu’utu’uni.
- (3) Kuo pau ke ‘oatu ‘e he taha kotoa ‘oku ne fakahoko ha tohi kole ‘i he kupu si’i (2)(a) ‘a e fakamatala, mo e ngaahi tohi ngaue ko ia, ‘a ia ‘e ngofua ke fakamahino pau ‘e he Pangikē Pule.

- (4) Ko ha taha 'oku ne 'oatu 'i he 'ilo pau ha fakamatala pe tohi ngaue 'oku loi pe takihala, 'o felave'i mo ha tohi kole 'i he Lao ni, 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000.
- (5) Kuo pau ke kole leva 'e ha pisinisi no atu 'o e pa'anga ha tohi kole ki ha laiseni pea ke 'i loto 'i he 'aho 'e 30 mei he kamata ngaue'aki 'o e Lao ni pea kuo pau ke 'ikai fakahoko ha pisinisi no atu 'o e pa'anga lolotonga 'a e vaha'a taimi ko ia kae 'oua kuo foaki ha laiseni.

5 Fakakaukau'i 'o ha laiseni

Kuo pau ki he Pangikē Pule, 'i hono fakakaukau'i ha tohi kole ki ha laiseni 'oku fakahoko 'i he kupu 4, ke tokanga'i 'a e —

- (a) fe'unga, fa'unga, ngaahi tupu'anga, mo e ni'ihi 'o'ona te nau ma'u 'inasi mei he sino'i pa'anga ngaue 'o e taha kole;
- (b) ivi malava 'o e taha kole ke fakahoko 'a e pisinisi 'oku fokotu'u atu, ko e 'ulungaanga mo e taukei 'a hono pule'i;
- (c) fokotu'u 'o ha 'akauni fakahoko ngaue 'i hono hingoa 'i ha pangikē 'oku laiseni 'i he Lao ki he Ngaahi Kautaha Faka-Pa'anga 2004; mo e
- (d) ngaahi me'a kehe ko ia 'e fakakaukau 'a e Pangikē Pule 'oku felave'i.

6 Vaha'a taimi laiseni

Neongo 'a e kupu 13, kuo pau ke 'aonga ha laiseni tuku kehe ka to'o pe ta'ofi fakataimi 'i he Lao ni.

7 Ngaahi totongi laiseni fakata'u

- (1) 'E ngofua ki he Pangikē Pule ke hilifaki mo tanaki ha totongi laiseni ki he ta'u taki taha 'oku ngaue'aki ai 'a e laiseni pea kuo pau ke totongi 'e he taha no atu 'o e pa'anga 'i he hoko 'a e fakamanatu fakata'u 'o e 'aho na'e foaki ai 'a e laiseni.
- (2) 'E lau 'a e totongi fakata'u ko ha mo'ua ke totongi ki he Pangikē Pule pea kapau 'oku 'ikai ke totongi 'e he taha no atu 'o e pa'anga 'a e totongi 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai 'oku ne ala mo'ua ki ha totongi makehe 'oku tatau mo e peseti 'e 100 'o e totongi kuo tu'utu'uni.
- (3) 'Oku lau kuo ta'ofi fakataimi ha laiseni ki he vaha'a taimi 'oku 'ikai totongi ai 'e he taha no atu 'o e pa'anga 'a e totongi fakata'u 'i he 'aho 'oku totonu ke totongi ai ki he 'aho kuo totongi ai 'a e totongi fakata'u mo ha totongi makehe ki he Pangikē Pule.

8 Pulusi 'a e laiseni 'o e kakai no atu 'o e pa'anga

- (1) Kuo pau ke pulusi 'e he Pangikē Pule 'i he Kasete mo hono uepisaiti 'a e kotoa 'o e kakai no atu 'o e pa'anga kuo laiseni koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni.
- (2) Neongo 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o ha lao kehe, kuo pau ke pulusi ha fanongonongo 'e he Pangikē Pule 'i he Kasete mo hono uepisaiti ke tanaki atu pe to'o ha taha no atu 'o e pa'anga kuo laiseni.

9 Fakakau 'a e ngaahi tu'unga ki he laiseni

- (1) 'E ngofua ke fakamahino'i 'e he Pangikē Pule 'i he laiseni 'a e ngaahi tu'unga ko ia 'a ia 'e ala fakakaukau 'a e Pangikē Pule 'oku taau pea 'e ngofua, 'i ha taimi pē lolotonga 'a e vaha'a taimi 'o e laiseni, ke tanaki atu ki he, ta'ofi fakataimi, kaniseli pe liliu ha taha 'o e ngaahi tu'unga.
- (2) Ko ha taha 'oku 'ikai faipau ki ha ngaahi tu'unga 'o e laiseni 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000.

10 Fiema'u ke faka'ali'ali 'a e laiseni

- (1) Kuo pau ke faka'ali'ali 'e he taha no atu 'o e pa'anga 'i he taimi kotoa 'a 'ene laiseni totonu 'i ha feitu'u 'oku 'ilo ngofua 'i he feitu'u 'oku fakahoko pe fakalele ai 'e he taha no atu 'o e pa'anga 'a e pisinisi.
- (2) Ko ha taha no atu 'o e pa'anga 'oku ne maumau'i 'a e kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia fakangaue pea kuo pau ke ala mo'ua ki ha mo'ua pa'anga fakangaue 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 ki he 'aho taki taha 'o e maumau lao 'a ia kuo pau ke hilifaki 'e he Pangikē Pule.

11 Ngaahi hia

Kapau ko ha taha no atu 'o e pa'anga —

- (a) 'oku ne ngaue'aki ha laiseni 'oku ngaue'aki ai ha fakamatala pe fakafotunga 'oku loi, takihala pe kākā pe ko hono fufū ta'etotonu 'o ha ngaahi mo'oni'i me'a mahu'inga;
- (b) 'a ia 'oku laiseni ko ha taha no atu 'o e pa'anga, 'oku ne fakahoko 'a e pisinisi 'i ha hingoa kehe ange mei he hingoa 'oku fakangofua pe 'i ha feitu'u kehe ange mei he tu'asila pe ngaahi tu'asila 'oku fakangofua; pe
- (c) 'i he lolotonga 'a 'ene fakahoko pisinisi ko ha taha no atu 'o e pa'anga 'oku kau atu ki ha alepau no atu 'o e pa'anga 'o fekau'aki mo ha totongi ki mu'a pe totongi fakafoki 'o ha pa'anga pe fakahoko hono malu'i 'o e pa'anga kehe ange mei he hingoa 'oku fakangofua,

ko e taha ko ia 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe ki he ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e tolu pe fakatou'osi.

12 Ni'ihī 'oku fakata'e'aonga'i

- (1) Kuo pau ke 'ikai fokotu'u pe fili ha taha ko ha talekita pe ke pule'i ha taha no atu 'o e pa'anga 'a ia —
 - (a) kuo ne ngaue 'i ha kautaha fakapa'anga 'i Tonga ni pe 'i ha feitu'u kehe 'a ia kuo to'o 'ene laiseni pe kuo veteki 'e ha fakamaau'anga;
 - (b) kuo tautea'i 'e ha fakamaau'anga 'i ha fonua pē ki ha hia 'oku kau ai 'a e ta'efaitotonu;
 - (c) kuo pe 'e hoko 'o mo'ua hulu 'ikai lava 'o totongi pe kau ki ha fokotu'utu'u mo 'ene kau kuletitoa;
 - (d) kuo fakata'e'aonga'i pe ta'ofi fakataimi mei he fakahoko ngaue ko ha taha ngaue fakapalofesinale koe'uhi ko e anga ta'etaau fakataautaha;
 - (e) 'oku 'ikai ke ne ma'u 'a e 'ilo mo e taukei fakapa'anga fe'unga;
 - (f) ko ha 'ofisa pe taha ngaue 'o ha pisinisi no atu 'o e pa'anga kehe tuku kehe kapau ko e ongo sino ko ia 'oku 'o'ona 'e he taha tatau;
 - (g) 'oku 'ikai ke nofo 'i he feitu'u 'oku tu'u ai 'a e pisinisi no atu 'o e pa'anga tuku kehe ka fakamafai 'e he Pangikē Pule;
 - (h) 'oku 'ikai ke ne fakakakato 'a e tu'unga 'o ha taha 'oku fe'unga mo taau 'i hono tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule; pe
 - (i) 'oku kau 'i ha tu'unga pe ngaahi tu'unga kehe 'a ia 'e ngofua ke fokotu'u 'e he Pangikē Pule 'i ha ngaahi tu'utu'uni (directives), pe ngaahi lao pe ngaahi tu'utu'uni (decisions) kehe.
- (2) Ko ha taha 'oku ne tali ha fokotu'u 'o maumau ai 'a e kupu si'i (1) 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e tolu pe fakatou'osi.
- (3) Kuo pau ke ngata 'a e hoko ha taha kuo fokotu'u pe fili ko ha talekita pe ki hono pule'i 'o ha pisinisi no atu 'o e pa'anga mei he lakanga ko ia kapau kuo fakata'e'aonga'i ia 'i he kupu si'i (1).

13 To'o pe ta'ofi fakataimi 'o e laiseni

- (1) Kapau ko ha taha no atu 'o e pa'anga —
 - (a) kuo ne fakahoko 'a 'ene pisinisi, 'i he fakakaukau 'a e Pangikē Pule, 'i ha founga 'oku kovi ki he lelei 'o e taha no pe ki ha memipa 'o e kakai;

- (b) kuo ne maumau'i ha taha 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe ngaahi tu'utu'uni (regulations), ngaahi tu'utu'uni (directives), ngaahi fanongonongo pe ngaahi fakahinohino 'oku fa'u 'i he Lao ni;
 - (c) na'e laiseni tupu mei he kākā, fehalaaki pe takihala 'i ha fa'ahinga me'a mahu'inga; pe
 - (d) kuo 'ikai ke ne faipau ki he ngaahi tu'unga 'o e laiseni,
'e ngofua ki he Pangikē Pule, fakatatau ki he kupu 14, ke to'o 'a e laiseni kuo foaki ki he taha no atu 'o e pa'anga pe ta'ofi fakataimi 'a e laiseni ki he vaha'a taimi ko ia 'oku fakakaukau 'a e Pangikē Pule 'oku fe'unga.
- (2) Kuo pau ke 'ikai uesia 'e ha to'o pe ta'ofi fakataimi 'o ha laiseni 'i he kupu ni ha aleapau no atu 'o e pa'anga 'oku kau atu ki ai ki mu'a 'a e to'o pe ta'ofi fakataimi ko ia, kehe ange mei he me'a ko ia 'oku fekau'aki mo hono fakahoko 'a e to'o pe ta'ofi fakataimi ko ia.
 - (3) Kuo pau ke 'ikai ngaue'aki ha laiseni kapau kuo to'o pe ta'ofi fakataimi 'a e laiseni ko ia, mei he 'aho na'e to'o ai 'a e laiseni pe lolotonga 'a e vaha'a taimi na'e ta'ofi fakataimi ai 'a e laiseni, ko fe pe 'oku hoko.

14 Faingamalie ke fakahoko ha fakamatala

- (1) Ki mu'a hono to'o pe ta'ofi fakataimi ha laiseni 'i he kupu 13, kuo pau ke 'oatu 'e he Pangikē Pule ki he taha no atu 'o e pa'anga ha fanongonongo 'o e taumu'a ke fakahoko pehee pea fiema'u 'a e taha no atu 'o e pa'anga ke fakahu atu ki ai 'a e ngaahi 'uhinga ke 'ikai to'o pe ta'ofi fakataimi ai 'a e laiseni 'i loto 'i he 'aho 'e tahafa hili hono fanongonongo ki ai 'a e tu'utu'uni.
- (2) Kuo pau ke tu'utu'uni 'a e Pangikē Pule hili ia 'a hono fakakaukau'i 'a e ngaahi 'uhinga kuo fakahu atu 'e he taha no atu 'o e pa'anga, pe 'e to'o pe ta'ofi fakataimi 'a e laiseni, pe ke 'ikai toe fakahoko ha ngaue, pea kuo pau ke fanongonongo 'e he Pangikē Pule ki he taha no atu 'o e pa'anga 'a 'ene tu'utu'uni.

15 Fakafoki 'o e laiseni

- (1) 'I hono to'o 'a e laiseni 'i he kupu 13, kuo pau ki he taha no atu 'o e pa'anga, 'i loto 'i he 'aho 'e 14 mei he 'aho na'e fanongonongo ai 'a e to'o, 'a ia 'oku tufa atu ki ai, ke ne fakafoki 'a 'ene laiseni ki he Pangikē Pule.
- (2) Ko ha taha no atu 'o e pa'anga 'oku 'ikai ke ne fakafoki 'a 'ene laiseni 'i hono fiema'u 'i he kupu si'i (1) 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe ki he ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e tolu pe fakatou'osi.

- (3) 'E ngofua ki ha taha no atu 'o e pa'anga ke ne fakafoki 'a 'ene laiseni 'iate ia pē 'aki hono 'ave 'a e laiseni ki he Pangikē Pule fakataha mo ha fanongonongo tohi 'o e fakafoki 'o e laiseni.
- (4) Kuo pau ke kamata ngaue'aki 'a e fakafoki 'o e laiseni 'i he kupu si'i (3) 'i he 'aho 'e 14 mei he 'aho na'e ma'u ai 'e he Pangikē Pule 'a e laiseni mo e fanongonongo tohi pe ko ha 'aho kehe 'e ngofua ke fakamahino pau 'e he Pangikē Pule.

16 Tapui 'o e tuku atu pe vahe'i atu 'o e laiseni

- (1) Kuo pau ke 'ikai tuku atu pe vahe'i atu 'e ha taha no atu 'o e pa'anga ha laiseni –
- ki ha taha kehe;
 - ke fakatupu pe fakangofua ai ha taha kehe ke ne ngaue'aki 'a e laiseni; pe
 - ke fakahoko ai 'a e ngaahi ngaue 'oku fakamafai 'i he laiseni.
- (2) Kuo pau ke 'ikai lau pea ta'e'aonga ha tuku atu pe vahe'i atu pehe kuo fakahoko.

17 Tali mo fanongonongo 'a e liliu 'o e fakamatala

- (1) Kuo pau ke tomu'a ma'u 'e ha taha no atu 'o e pa'anga 'a e ngofua 'a e Pangikē Pule –
- ki ha liliu 'a e hingoa 'o e pisinisi;
 - ki he ngaue, fokotu'u pe fakahu 'o ha taha te ne tokangaekina 'a hono pule'i 'a e pisinisi no atu 'o e pa'anga 'a e taha no atu 'o e pa'anga; pe
 - ke hoko ha taha ko e talekita pe paatinā 'o e taha no atu 'o e pa'anga.
- (2) Kuo pau ke fanongonongo 'e he taha no atu 'o e pa'anga ki he Pangikē Pule 'i loto 'i he 'aho 'e 14 –
- 'o e hoko ha taha ko ha taha ma'u 'inasi 'o e taha no atu 'o e pa'anga; pe
 - 'o e fakalahi pe fakasi'isi'i 'e ha taha ma'u 'inasi 'ene 'inasi 'i he taha no atu 'o e pa'anga.
- (3) Kuo pau ke fanongonongo 'e ha taha no atu 'o e pa'anga ki he Pangikē Pule –
- 'o e ngata 'a e hoko ha taha ko ha talekita, paatinā pe taha ma'u 'inasi 'o e taha no atu 'o e pa'anga; pe
 - 'o e ngata 'a e hoko ha taha 'oku ne tokangaekina 'a hono pule'i 'a e pisinisi no atu 'o e pa'anga 'o e taha no atu 'o e pa'anga,
'o 'ikai toe tomui ange 'i he 'aho 'e 14 hili 'o e ngata.
- (4) Kuo pau ke fanongonongo 'e ha taha no atu 'o e pa'anga ki he Pangikē Pule 'o ha tu'utu'uni veteki ki he taha no atu 'o e pa'anga, pe ko ha talekita, paatinā pe taha ma'u 'inasi 'o e taha no atu 'o e pa'anga, 'o 'ikai toe tomui ange 'i he 'aho 'e 14 hili hono fakahoko 'a e tu'utu'uni veteki.

- (5) Ko ha taha no atu 'o e pa'anga 'oku ne maumau'i 'a e kupu si'i (1), (2), (3) pe (4) 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe ki he ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e tolu pe fakatou'osi.

KONGA III – NGAahi SIVI

18 Sivi 'e he Pangikē Pule

- (1) 'E ngofua ki he Pangikē Pule ke –
- (a) fakahoko ha sivi, 'o tatau ai pe pe 'e tomu'a fanongonongo pe 'ikai;
 - (b) fiema'u ha ngaahi fakamatala, pea ke 'omai 'a e ngaahi tohi, ngaahi 'akauni, ngaahi tohi ngaue mo ha ngaahi fakamatala 'e ngofua ke fiema'u ke fakahoko 'aki 'a e sivi;
 - (c) hiki ha tatau mo 'ave ha ngaahi pepa pe ngaahi fakamatala 'oku tauhi faka'elekitulonika mei he ngaue'anga 'o e taha no atu 'o e pa'anga; mo
 - (d) fiema'u 'a e ngaahi tatau 'o e ngaahi tohi ngaue ke fakamo'oni'i ko e tatau "mo'oni" 'o e ngaahi tohi 'oku tauhi 'e he taha no atu 'o e pa'anga.

Tuku kehe, ki he ngaahi taumu'a 'o e kupu ni, kapau 'e fiema'u ke fakahoko ha hū ki ha feitu'u 'oku 'ikai pule'i 'e he taha no atu 'o e pa'anga, kuo pau ki he Pangikē Pule ke ma'u ha tohi kumi koloa mei he Fakamaau'anga ki he taumu'a ko ia.

- (2) Ko ha taha 'i he 'ilo pau mo e taumu'a ke kākā –
- (a) 'oku ne fakahoko ha fakamatala loi 'i ha lekooti, lipooti, pe fakamatala 'o ha taha no atu 'o e pa'anga; pe
 - (b) 'i he'ene fekau'aki mo ha sivi pe fakatotolo'i 'o ha taha no atu 'o e pa'anga 'e he Pangikē Pule, 'oku ne fakaha ha pepa, me'angaue pe malu'i 'oku loi pe 'oatu ha tali 'oku loi ki ha fehu'i 'oku felave'i fakahangatonu ki he sivi pe fakatotolo 'oku 'eke ki he taha ko ia 'e he fakafofonga 'o e Pangikē Pule,
'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (3) Ko ha taha 'oku ne to'o, faka'auha, pe fufuu'i 'i he 'ilo pau ha lekooti 'a e taha no atu 'o e pa'anga ki he taumu'a ke fufuu'i ha mo'oni'i me'a pe fakamatala mei he fakafofonga 'o e Pangikē Pule, 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (4) Ko ha taha 'oku fakafisi, 'i hono fiema'u, ke faka'ataa ke sivi 'a e ngaahi lekooti 'a e taha no atu 'o e pa'anga pe fakafisi ke ne fakangofua ha sivi ki he ngaahi ngaue 'a e taha no atu 'o e pa'anga, 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (5) Kuo pau ki ha taha 'oku ne fakahoko ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe ki he ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e tolu pe fakatou'osi.

KONGA IV – FAKAHOKO ‘O E PISINISI NO ATU ‘O E PA’ANGA

19 Kuo pau ke kau atu ‘a e taha no atu ‘o e pa’anga mo e taha no ki ha aleapau no atu ‘o e pa’anga

- (1) Kuo pau ki ha taha no atu ‘o e pa’anga ‘oku taumu’a ke no atu ha pa’anga ki ha taha no ke kau atu ki ha aleapau no atu ‘o e pa’anga mo e taha no, pea kuo pau ki he aleapau ko ia ke ‘i he foomu kuo tu’utu’uni.
- (2) Ko ha taha no atu ‘o e pa’anga ‘oku ne maumau’i ‘a e kupu ni ‘oku ne fakahoko ‘a e hia pea kuo pau ke ala mo’ua ‘i ha’ane halaia ki ha mo’ua pa’anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he \$10,000.
- (3) Ko ha aleapau no atu ‘o e pa’anga ‘oku ‘ikai faipau ki he foomu kuo tu’utu’uni ‘oku ta’e’onga pea ‘ikai lava ke ngaue’aki.

20 ‘Ika lava ke ngaue’aki ‘a e aleapau no ‘e ha taha no atu ‘o e pa’anga ‘ikai laiseni

‘Oku ‘ikai lava ke ngaue’aki ha aleapau no atu ‘o e pa’anga ‘oku fekau’aki mo ha pa’anga ‘oku no atu hili ‘a e kamata ngaue’aki ‘o e Lao ni ‘e ha taha no atu ‘o e pa’anga ‘ikai laiseni.

21 ‘Oatu ‘o e aleapau no atu ‘o e pa’anga ki he taha no

- (1) ‘E ngaue’aki ha aleapau no atu ‘o e pa’anga kapau ko e aleapau –
 - (a) kuo fakamo’oni hingoa ki ai ‘a e kotoa ‘o e ngaahi fa’ahi ki he aleapau; pea
 - (b) ‘oku tufa ha tatau ‘o e aleapau ki he taha no ‘e he taha no atu ‘o e pa’anga ki mu’a pea no atu ‘a e pa’anga.
- (2) Ko ha taha no atu ‘o e pa’anga ‘oku ne fakahoko ha aleapau no atu ‘o e pa’anga ‘a ia ‘oku ‘ikai faipau ki he kupu ni ‘oku ne fakahoko ‘a e hia pea kuo pau ke ala mo’ua ‘i ha’ane halaia ki ha mo’ua pa’anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he \$10,000.

22 Tupu mo e ngaahi totongi ki he ngaahi no ‘oku malu’i mo ‘ikai malu’i

- (1) Koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e Lao ni, hili hono fakakaukau’i ‘a e fakamole ‘o e ngaahi pa’anga, tu’unga ‘o e tupu, tu’unga fakatu’utamaki ‘o e no ki he taha no, ngaahi fakamole fakangaue mo e ngaahi fakamole kehe felave’i mo e no, ‘a e taha no atu ‘o e pa’anga, kuo pau ke felave’i ‘a e lahi ‘o e tupu ‘o ha no ‘o tatau ai pē pe ‘oku malu’i pe ‘ikai malu’i mo e mahu’inga ‘oku tu’utu’uni ‘e he Pangikē Pule mei he taimi ki he taimi.

- (2) 'E ngofua ke hilifaki 'e ha aleapau no atu 'o e pa'anga ha totongi tupu ki he 'ikai totongi mo ha totongi ki he 'ikai totongi 'a ia 'e 'ikai ke lahi hake 'i he mahu'inga 'oku tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule.
- (3) Kuo pau ke 'ikai lahi hake 'a e tu'unga peseti fakata'u lahi taha 'a ia 'e ngofua ke hilifaki 'e ha taha no atu 'o e pa'anga 'i he tu'unga 'oku tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule.
- (4) Kuo pau ki he taha no atu 'o e pa'anga 'i hono fika'i 'a e ngaahi totongi fakakongokonga ma'ae ngaahi fehu'aki 'o e no, ke ngaue'aki 'a e founa fika'i 'a e holo 'o e palanisi pea kuo pau ke liliu pa'anga 'a e tupu 'i ha founa fakamahina.
- (5) Neongo 'a e kupu si'i (1) mo e (2), kuo pau ke 'ikai ala tanaki ha tupu mo ha ngaahi totongi 'i ha taimi pē 'e ha taha no atu 'o e pa'anga 'i ha mahu'inga 'oku lahi ange 'i he fakakatoa 'oku totonu ke totongi ko e tefito'i pa'anga tuku kehe 'o ka tu'utu'uni kehe ange 'e ha Fakamaau'anga, hili hono fakakaukau'i 'a e kotoa 'o e ngaahi tu'unga.
- (6) Kapau ko ha aleapau no atu 'o e pa'anga 'oku hilifaki ai 'a e tupu ki ha no 'oku malu'i pe no 'oku 'ikai malu'i, ko fe pē 'oku hoko, 'oku lahi ange 'i he mahu'inga 'oku fakamahino pau 'i he kupu si'i (1) mo e (2), 'oku ta'e'aonga pea 'ikai lava ke ngaue'aki 'a e aleapau ko ia.
- (7) Kapau 'oku 'i ai ha aleapau no atu 'o e pa'anga 'oku ma'u 'a e malu'i, kuo pau ke ma'u 'e he taha no atu 'o e pa'anga 'a e ngaahi malu'i ko ia 'i he mahu'inga fakamaketu lolotonga ki hono totongi fakafoki 'o ha no pea kapau 'oku 'i ai ha pa'anga hulu kuo pau ke totongi atu ia ki he taha no.
- (8) Ko ha taha no atu 'o e pa'anga 'oku ne maumau'i 'a e kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000.

23 Fatongia ke tauhi 'a e 'uluaki tatau 'o e aleapau no atu 'o e pa'anga mo e ngaahi 'akauni

- (1) Kuo pau ke tauhi (keep) mo tauhi (maintain) 'e ha taha no atu 'o e pa'anga –
 - (a) 'a e 'uluaki tatau ko ia 'o e aleapau no atu 'o e pa'anga ki he no taki taha 'a ia 'oku pe kuo kaunga ki ai 'a e taha no atu 'o e pa'anga;
 - (b) ngaahi 'akauni faka'aho 'o e no taki taha kau ai 'a e ngaahi lekooti tauhitohi;
 - (c) fakamatala ki he founa pule'i 'o e fakamatala; mo e
 - (d) ngaahi lekooti felave'i kehe,
 ki ha ta'u 'e fitu mei he 'aho na'e fakahoko ai 'a e no.
- (2) Ko ha taha 'oku 'ikai ke faipau ki he kupu ni, 'oku –
 - (a) 'ikai 'i ai ha'ane totonu ke ne fakahoko ha 'eke 'o fekau'aki mo ha fehu'aki 'oku felave'i mo ha 'ikai totongi; pea

- (b) 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaiia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000.

24 Fatongia ke 'oatu 'a e fakamatala

- (1) Kuo pau ke faka'ataa 'e he taha no atu 'o e pa'anga ki he taha no 'o 'ikai ha totongi 'o e ngaahi fakamatala fakamahina 'o e 'akauni lolotonga 'a e vaha'a taimi 'o e aleapau no atu 'o e pa'anga, pe 'i ha fanongonongo 'a e taha no 'o fakaha ai —
- (a) 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e aleapau no, kau ai 'a e —
- (i) 'aho na'e fakahoko ai 'a e no;
- (ii) mahu'inga 'o e tefito'i pa'anga 'o e no; mo e
- (iii) tu'unga peseti ki he ta'u pe ko e mahu'inga 'o e tupu 'oku hilifaki;
- (b) 'a e ngaahi totongi 'oku ma'u 'e he taha no atu 'o e pa'anga, kau ai 'a e —
- (i) mahu'inga; mo e
- (ii) 'aho na'e fakahoko ai;
- (c) 'a e fakakatoa 'o e pa'anga ke totongi ki he taha no atu 'o e pa'anga, kau ai 'a e —
- (i) mahu'inga 'o e tefito'i no;
- (ii) ngaahi 'aho na'e totonu ke totongi ai; mo e
- (iii) mahu'inga 'o e tupu kuo totonu ke totongi mo ta'etotongi 'o fekau'aki mo e pa'anga taki taha ko ia;
- (d) 'a e fakakatoa 'o e pa'anga 'oku te'eki totonu ke totongi, kau ai 'a e —
- (i) mahu'inga 'oku kei hulu; mo e
- (ii) 'aho 'e totonu ke totongi ai.
- (2) Kuo pau ke faipau ha fakamatala 'o e 'akauni 'a ia 'oku 'oatu 'i he foomu kuo tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule ki he ngaahi fiema'u 'o e kupu ni.
- (3) Kuo pau ki ha taha no atu 'o e pa'anga, 'i ha fanongonongo 'a e taha no, ke ne 'oatu ha tatau 'o ha tohi ngaue 'oku felave'i mo ha no na'a ne fakahoko pe ha malu'i ki he taumu'a ko ia ki he taha no pe ki ha taha 'oku fakamahino pau 'i he fanongonongo.
- (4) Ko ha taha no atu 'o e pa'anga 'oku 'ikai ke faipau 'i loto 'i he mahina 'e taha 'o ha fanongonongo 'i he kupu ni, 'i he hokohoko atu 'a e 'ikai faipau —
- (a) 'oku 'ikai 'i ai ha'ane totonu ke faka'ilo ki ha pe toe ma'u mai ha pa'anga ke totongi 'i he aleapau no atu 'o e pa'anga 'o tatau ai pē pe 'i he tefito'i pa'anga pe tupu;
- (b) kuo pau ke ne 'ikai hilifaki ha tupu 'o fekau'aki mo e vaha'a taimi 'o e 'ikai totongi; pea

- (c) 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$1,000 ki he 'aho taki taha 'o e maumau.
- (5) Kuo pau ke 'oatu 'e he taha no atu 'o e pa'anga 'a ia 'oku ne ma'u ha totongi 'o e pa'anga mei ha taha no 'i ha aleapau no atu 'o e pa'anga ha tohi tali totongi ki he taha no, pea ko ha taha 'oku ngaue 'o maumau'i 'a e kupu si'i ni 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000.

25 Ngaahi lao ki hono ngaue hala 'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga

Kuo pau ke faipau 'a e taha no atu 'o e pa'anga ki he Lao ki hono Fe'ave'aki Fakapulipuli 'o e Pa'anga Kākā mo e Ngaahi Koloa 'Oku Ma'u Mei ha Hia 2000 mo ha lao, ngaahi tu'utu'uni ngaue, ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi fanongonongo 'oku tu'utu'uni ki he malu'i fakapa'anga 'o e konisiuma.

KONGA V – NGAHI ME'A KEHE

26 Ko e hia 'a e ngaahi fakamatala pe fakafotunga loi ke tohoaki'i 'aki 'a e no

Kapau —

- (a) 'oku 'i ai ha taha no atu 'o e pa'anga pe taha ngaue 'o e taha no atu 'o e pa'anga;
- (b) 'oku 'i ai ha taha 'a ia ko ha talekita, pule ngaue, pule pe 'ofisa kehe 'o ha kautaha, 'a ia ko ha taha no atu 'o e pa'anga;
- (c) 'oku 'i ai ha taha 'a ia ko ha palesiteni, tokoni palesiteni, sekelitali, tauhi pa'anga pe 'ofisa kehe 'o ha sosaieti, 'a ia ko ha taha no atu 'o e pa'anga; pe
- (d) 'oku 'i ai ha taha 'a ia ko ha paatinā pe memipa, pe 'ofisa kehe 'o ha kautaha pe sino 'o ha ni'ihhi kehe, 'a ia ko ha taha no atu 'o e pa'anga,

'oku ne fakahoko ha fakamatala, fakafotunga pe palomesi loi, takihala pe kākā pe, 'i hano fufū ta'etotonu 'o e ngaahi mo'oni'i me'a 'oku ne tohoaki'i kaka'a'i pe feinga ke tohoaki'i ha taha ke ne no ha pa'anga pe ke ne loto ki he ngaahi tu'unga 'a ia 'oku pe 'e no ai 'a e pa'anga, 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe ki he ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e tolu pe fakatou'osi.

27 Ngaahi hia mo e ngaahi tautea fakalukufua

- (1) Ko ha taha no atu 'o e pa'anga 'oku ne —

- (a) fakahoko ha fakamatala 'a ia 'oku ne 'ilo 'oku loi 'i ha fa'ahinga me'a mahu'inga, pe fakahoko 'i he ta'etokanga ha fakamatala 'oku loi 'i ha fa'ahinga me'a mahu'inga;
- (b) 'oatu ha ngaahi me'a mahu'inga pe ngaahi tohi ngaue 'oku felave'i mo ha tohi kole ki ha laiseni 'a ia ki he'ene 'ilo 'oku loi pe 'ikai mo'oni pe takihala fekau'aki mo ha me'a mahu'inga;
- (c) fakahoko ha fakamatala 'i ha lesisita, lekooti, fakamatala pa'anga, 'akauni pe tohi ngaue kehe 'oku fiema'u ke tauhi (kept), tauhi (maintained) pe 'oatu 'i he Lao ni, 'a ia 'oku loi pe 'ikai mo'oni pe takihala fekau'aki mo ha me'a mahu'inga;
- (d) liliu, uesia, fakakehe'i pe maumau'i ha laiseni pe tohi ngaue kehe 'oku fiema'u ke fakaha 'i he 'apingaue 'o e taha no atu 'o e pa'anga;
- (e) 'oatu pe faka'ataa ha laiseni pe tohi ngaue ke ngaue'aki 'e ha taha kehe;
- (f) tohinima loi'i, pe 'oku ne ma'u 'iate ia 'i he taumu'a ke kaka'a'i ha tohi ngaue 'oku meimei tatau mo ha laiseni, lekooti, fakamatala pa'anga, 'akauni pe tohi ngaue kehe 'oku fiema'u ke tauhi (kept), tauhi (maintained), pe 'oatu 'i he Lao ni;
- (g) liliu ha fakamatala kuo fakahu ki ha lesisita, laiseni, lekooti, fakamatala pa'anga, 'akauni pe tohi ngaue kehe 'oku fiema'u ke tauhi (kept), tauhi (maintained), pe 'oatu 'i he Lao ni;
- (h) faka'ali'ali 'i he 'apingaue 'o e taha no atu 'o e pa'anga ha laiseni pe tohi ngaue kehe 'oku fiema'u, 'a ia ko e laiseni ko ia kuo liliu, uesia, fakakehe'i pe maumau'i;
- (i) faka'ali'ali 'i he 'apingaue 'o e taha no atu 'o e pa'anga ha hiki fakatatau 'o ha laiseni pe tohi ngaue kehe 'oku fiema'u ke faka'ali'ali 'i he ngaahi 'apingaue ko ia;
- (j) teuteu'i, tauhi pe fakamafai 'a hono teuteu'i pe tauhi 'o e ngaahi lekooti, ngaahi fakamatala pa'anga, ngaahi 'akauni pe ha ngaahi tohi ngaue kehe 'oku loi 'oku fiema'u ke 'oatu 'i he Lao ni;
- (k) liliu kaka'a'i pe fakamafai 'a hono liliu kaka'a'i 'o e ngaahi lekooti, ngaahi fakamatala pa'anga, ngaahi 'akauni pe ha ngaahi tohi ngaue kehe 'oku fiema'u ke 'oatu 'i he Lao ni;
- (l) fekau'i pe tali ha malu'i ki ha no 'i ha sipinga 'oku tapui 'e he ngaahi tu'utu'uni 'oku fa'u 'i he kupu 30,
- 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe fakahoko ki ai ha ngaue fakamalohi'i 'oku fakahoko 'e he Pangikē Pule 'i he kupu 28.
- (2) Neongo kuo fakahalaia'i pea tautea'i ha taha no atu 'o e pa'anga pe ha taha ki ha hia 'i he Lao ni, 'e ngofua ki he Pangikē Pule 'o tanaki atu ki he tautea ko ia ke hilifaki ha tautea fakangaue 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$1,000 ki he 'aho taki taha lolotonga 'a e hoko 'o e maumau.

28 Ngaahi ngaue fakamalohi'i

- (1) Ko e ngaahi ngaue fakamalohi'i 'a ia 'e ngofua ke fakahoko 'e he Pangikē Pule, 'e kau ai kae 'ikai fakangatangata ki he –
 - (a) tuku atu ha fakatokanga tohi;
 - (b) hilifaki 'o ha tautea fakangaue ki he taha no atu 'o e pa'anga pe ko e kau talekita, kau 'ofisa mo e kau ngaue 'o e taha no atu 'o e pa'anga;
 - (c) tuku atu ha tu'utu'uni ke fakangata pea ta'ofi mei ha ngaue, maumau lao pe 'ikai faipau;
 - (d) tuku atu ha tu'utu'uni ke fiema'u 'a e taha no atu 'o e pa'anga ke faipau ki he kotoa pe kongā 'o e Lao ni, tu'utu'uni (regulation), pe ngaahi tu'utu'uni (directives), ngaahi fanongonongo pe ngaahi fakamatala fakapotopoto;
 - (e) aofangatuku ha aleapau tohi mo e taha no atu 'o e pa'anga ki ha polokalama fakalelei ngaue;
 - (f) tuku atu ha tu'utu'uni ke tuku ki tu'a pe tuku ki tu'a fakataimi ha taha mei hono lakanga;
 - (g) to'o, ta'ofi fakataimi pe hilifaki ha ngaahi tu'unga ki he laiseni; pea
 - (h) ke fakahoko ha ngaue kehe 'oku fiema'u ke fakatonutonu'aki 'a e 'uhinga 'o e fakahoko ngaue ko ia.
- (2) Kuo pau ke 'ikai ta'ofi 'e he ngaahi founa mo e ngaahi tautea 'oku tu'utu'uni 'i he kupu ni 'a hono ngaue'aki 'o e ngaahi tautea sivile pe ngaahi tautea hia 'a ia 'oku tu'utu'uni 'i ha lao 'oku ala ngaue'aki.
- (3) Kuo pau ke potupotu tatau 'a e ngaue 'oku fakahoko 'e he Pangikē Pule 'i he kupu si'i (1) ki he anga ta'etaau 'o e taha no atu 'o e pa'anga pe 'o 'ene kau talekita, kau 'ofisa pe kau ngaue.
- (4) Kuo pau ki he ngaahi fakatokanga, ngaahi tu'utu'uni, ngaahi aleapau pe ngaahi tohi ngaue kehe 'oku fakamahino pau ai 'a e ngaue ke fakahoko ki ha taha no atu 'o e pa'anga ke –
 - (a) 'i he tohi;
 - (b) tufa; pea
 - (c) fakaha 'a e 'aho 'oku kamata ngaue'aki ai 'a e ngaue.

29 Ngaohi kovi'i pe fakailifia'i 'o e taha no

Ko ha taha, 'i he taumu'a ke fakamalohi'i ha taha kehe ke totongi 'a e pa'anga 'oku 'eke 'e ha taha kehe 'a ia ko e mo'ua ke totongi 'i ha aleapau no atu 'o e pa'anga, 'oku ne –

- (a) ngaohi kovi'i 'a e taha kehe ko ia 'aki ha ngaahi fekau ke totongi 'a ia, koe'uhi ko e –
 - (i) hokohoko mo e natula pe taimi na'e fakahoko ai 'a e fekau; pe

- (ii) fakamanamana pe 'ilo lahia 'oku fekau'aki mo e fekau,
'oku fakataumu'a ke ne fakatupu 'a e nofo tailiili, loto mamahi pe mā 'a e taha no pe ha memipa 'o e famili pe 'api 'o e taha no;
- (b) lohiaki'i, 'i he felave'i mo e pa'anga 'oku 'eke, 'e fakahoko ha faka'ilo hia kapau 'e 'ikai ke totongi ia;
- (c) fakafotunga loi ia kuo fakamafai 'i ha tu'unga faka'ofisiale ke ne 'eke pe fakamalohi'i 'a e totongi; pe
- (d) ngaue'aki ha tohi ngaue 'oku ne fakafotunga loi'i ai ha taha 'oku 'i ai ha'ane tu'unga faka'ofisiale pe lau 'oku 'i ai ha'ane tu'unga faka'ofisiale 'a ia 'oku ne 'ilo 'oku 'ikai pehe,
- 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000 pe ki he ngaue popula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e tolu pe fakatou'osi.

30 Mafai ke fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he Pangikē Pule ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'oku lelei ke fakahoko pe fiema'u ki he taumu'a ke fakahoko kakato 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, pe ki hono fakahoko pe a'usia 'a e ngaahi taumu'a (objects) mo e ngaahi taumu'a (purposes) 'o e Lao ni.
- (2) 'O 'ikai kaunga kovi ki he fakalukufua 'o e kupu si'i (1), 'e ngofua ki he Pangikē Pule ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ki he pe fekau'aki mo e kotoa pe taha 'o e ngaahi me'a ni –
- (a) ko e founa ngaue ke muimui ki ai 'i hono fakahoko ha tohi kole ki ha laiseni mo ha founa ngaue mo e ngaahi me'a kehe ke fakakaukau'i fekau'aki mo ha laiseni;
- (b) ko hono fakaha 'a e ngaahi tu'unga 'o e tupu, ngaahi totongi (fees) mo e ngaahi totongi (charges);
- (c) ko e foomu aleapau no atu 'o e pa'anga ke ngaue'aki 'e he taha no atu 'o e pa'anga mo e taha no mo e ngaahi me'a kehe felave'i mo e ngaahi aleapau ko ia;
- (d) ko e founa ngaue ki hono ma'u mai 'o e ngaahi malu'i ki hono totongi fakafoki 'o ha no mo e founa ki hono totongi fakafoki 'o ha pa'anga hulu ki he taha no;
- (e) ko e tu'utu'uni ngaue ki hono Malu'i Fakapa'anga 'o e Konisiuma 'a ia 'oku totonu ke tali pea muimui ki ai 'a e taha no atu 'o e pa'anga;
- (f) ko e foomu mo e fakamatala 'oku fiema'u ke ha 'i he fakamatala fakata'u, ke 'ave ki he Pangikē Pule;
- (g) ko e ngaahi fakamatala pa'anga, ngaahi 'akauni fakapa'anga pe fakamatala felave'i mo e pisinisi no atu 'o e pa'anga 'a ia 'e ngofua ke fakamahino pau 'e he Pangikē Pule.

- (3) 'E ngofua ke tu'utu'uni ha ngaahi tu'utu'uni 'oku fakahoko 'i he kupu ni, kapau 'e maumau'i 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e ngaahi tu'utu'uni (directives) ko ia 'e ngofua ke tu'utu'uni ke hilifaki ha mo'ua pa'anga fakangaue 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000.

31 'Ikai mo'ua

Kuo pau ke 'ikai mo'ua 'i ha fa'ahinga founga pē 'o tatau ai pē pe ki he Pangikē Pule pe ko ha talekita, 'ofisa, pe taha ngaue 'o e Pangikē Pule pe ha taha 'oku fakamafai ke tokoni ki he Pangikē Pule ki ha me'a kuo fakahoko pe 'ikai fakahoko 'i he loto lelei 'i hono fakahoko pe lau kuo fakahoko 'a e ngaahi ngafa mo e ngaahi fatongia 'o e Pangikē Pule 'i he Lao ni.

32 Fakataimi

- (1) Kuo pau 'e 'ikai lau ha taha 'oku 'ikai laiseni 'oku ne maumau'i 'a e Lao ni 'aki 'a e 'uhinga ko hono tanaki 'o e pa'anga 'oku totonu ke totongi 'i ha aleapau no atu 'o e pa'anga pe ha fehu'aki felave'i 'oku kau ki ai ki mu'a 'a e kamata ngaue'aki 'o e Lao ni.
- (2) Kuo pau ke kole ha taha 'oku 'ikai laiseni pea 'oku ne fakahoko 'a e pisinisi no atu 'o e pa'anga ki ha laiseni 'o fakatatau ki he ngaahi kupu 'o e Lao ni.

Na'e tali 'i he Fale Alea 'i he 'aho ni 'o 2018.

FAKAMATALA FAKAMAHINO

(‘Oku ‘ikai hoko ‘a e ngaahi fakamatala ni ko e konga ‘o e Lao Fakaangaanga pea ‘oku fakataumu’a pē ke fakamatala’i hono ngaue’aki mo e taumu’a)

‘Oku kau ‘i he Lao Fakaangaanga ‘a hono laiseni mo pule’i ‘o e kakai no atu ‘o e pa’anga ‘a ia ‘oku tu’utu’uni ki he kotoa ‘o e kalasi ‘o e no ki he memipa ‘o e kakai ko e kakai taautaha.

Tupunga mei he taumu’a ke tokanga’i mo pule’i ‘a e kakai no atu ‘o e pa’anga, ko e taumu’a ke fa’u ‘a e founa ngaue fakalao ke ne pule’i ‘a e tu’u’anga ‘o e pisinisi, tu’uaki, ngaahi tu’unga ‘o e tupu, ngaahi totongi ‘ikai tupu, founa ke totongi ai ‘a e ngaahi no, founa ke tali ai ‘a e ngaahi totongi mei he kakai no mo e founa ‘oku totonu ke tauhi ai ‘a e ngaahi ‘akauni. Lolotonga ‘a e hokohoko atu hono sivi’i ‘a e kakai no atu ‘o e pa’anga ‘o fakafou ‘i ha founa laiseni mo pule, ‘oku toe fokotu’u atu ‘i he Lao Fakaangaanga ni ke fakalelei’i ha ngaahi pule ke fakafaingofua ‘a e no atu ‘o e pa’anga ‘i he no faka’ekonomika ‘o e taimi ni.

‘Oku fokotu’u atu ‘i he Lao Fakaangaanga ni ke fokotu’u ha hia ki ha taha ‘oku fakafotunga ia ki he kakai kehe ‘oku ne fakahoko ha pisinisi no atu ‘o e pa’anga ka ‘oku ‘ikai ko ha taha no atu ‘o e pa’anga ‘osi laiseni ia.

‘Oku fokotu’u atu ‘i he Lao Fakaangaanga ni ke langa fakalakalaka ‘a e founa laiseni ‘aki hono ‘oatu ki he Pangikē Pule ‘a e ngaahi tu’unga ke ‘ikai foaki ai, ‘aki hono fakamafai ‘a e Pangikē Pule ke hilifaki mo fakatonutonu ‘a e ngaahi tu’unga ‘o e laiseni pea mo hono to’o mo ta’ofi fakataimi ha laiseni.

‘I hono fakalelei’i ‘a e founa ngaue pule lolotonga ‘oku ne pule’i ‘a e pisinisi no atu ‘o e pa’anga, ‘oku fokotu’u atu ‘i he Lao Fakaangaanga ni ke ‘oatu ki he Pangikē Pule ha ngaahi mafai fakatotolo, kau ai ‘a e ngaahi mafai ke sivi’i ‘ikai ‘i ai ha fanongonongo ha ngaahi feitu’u, ngaahi tohi ngaue mo e ngaahi lekooti, ‘ai ha tatau ‘o e ngaahi tohi ngaue kuo fa’u pe sivi’i, faitaa’i ‘a e ngaahi feitu’u, puke pe to’o mei he ngaahi feitu’u ko ia ha tohi ngaue pe lekooti pe komipiuta pe me’angaue tauhi fakamatala, pea fakamalohi’i ‘a e kau atu ‘o ha ni’ihi ki he ngaahi fakatotolo mo hono lekooti ‘o e ngaahi fakamatala.

‘Oku fokotu’u atu ‘i he Lao Fakaangaanga ni ke hilifaki ha mo’ua pa’anga ki hono hilifaki ‘o e tupu ‘o lahi ange ‘i he tu’unga ‘o e tupu lahi taha kuo tu’utu’uni ‘o faitatau mo e ngaahi no ‘oku fakahoko ‘i he ngaahi kautaha fakapa’anga. ‘Oku toe fokotu’u atu ‘i he Lao Fakaangaanga ni ke ‘oatu ki he Pangikē Pule ‘a e mafai tu’utu’uni ke tu’utu’uni ki he ngaahi tu’unga kehekehe ‘o e tupu ki he ngaahi kalasi kehekehe ‘o e no pe kakai no, kae tuku ‘i he fakakaukau ‘a e fiema’u ke malu mei he malava ke ngaue hala ‘aki ‘e he kakai no atu ‘o e pa’anga. Fakataha mo e ngaahi founa ko eni, ‘e malava ‘a e kakai no atu ‘o e pa’anga ke fakapapai’i ‘a e ngaahi totongi tupu ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi malohi ‘o e maketi mo ‘enau sivi’i ‘o e fakatu’utamaki.

‘Oku fokotu’u atu ‘i he Lao Fakaangaanga ni ke ‘oatu ki he Pangikē Pule ‘a e mafai

tu'utu'uni mo e mafai ke tu'utu'uni ki he fa'ahinga mo e mahu'inga 'o e ngaahi totongi 'e ngofua ke hilifaki. 'E 'omai 'e he me'a ni 'a e ngaahi ngaue fakapisinisi 'o e kakai no atu 'o e pa'anga kuo laiseni ke toe faitatau ange mo e ngaahi ngaue fakamaketi 'o e ngaahi kautaha fakapa'anga.

'Oku fiema'u 'i he Lao Fakaangaanga ni 'a e kakai no atu 'o e pa'anga 'a ia kuo laiseni ke tauhi 'a e 'akauni 'o 'enau ngaahi no 'i he foomu 'uluaki koe'uhi ke 'oua 'e fakafaingofua 'a hono tamate'i pe maumau'i pe fetongi 'o e ngaahi peesi pea ke faka'ataa 'a e kakai no atu 'o e pa'anga ke tauhi 'enau ngaahi 'akauni 'i ha sipinga faka'elekitulonika.

'Oku fokotu'u atu 'i he Lao Fakaangaanga ni ke fiema'u 'a e kakai no atu 'o e pa'anga kuo laiseni ke tauhi 'a e ngaahi tu'unga pau 'i he 'enau ngaahi ngaue fakapisinisi fakapalofesinale 'o hange ko eni:

- (a) ke 'oatu ha fakamatala 'o e 'akauni ki he kakai no 'i ha founa fakamahina pea ke ma'u ha fakaha 'e he taha no 'a hono ma'u 'a e tohi tali totongi 'o e totongi pa'anga.
- (b) 'ikai foaki 'o e ngaahi no 'ikai 'i ai ha 'uhinga lelei.

'Oku tu'utu'uni 'a e Lao Fakaangaanga ni ki he Pangikē Pule ke fakahoko ha ngaahi ngaue mo ha ngaahi founa ki ha taha no atu 'o e pa'anga 'a ia 'oku potupotu tatau mo 'enau hia.

'Ikai ke ngata ai, ko e hia 'o e ngaohi kovi'i, fakamanamana pe leakovi'i ha taha no pe ko 'ene malu'i 'e ngaue'aki ki he kakai no atu 'o e pa'anga kotoa.

Hon. Poasi Tei
Minisita Pa'anga Le'ole'o